

## PAPER DETAILS

TITLE: XIX. YÜZYIL OSMANLI DIS POLITIKASI ÜZERİNDE INGİLİZ TESİRİ

AUTHORS: Zekeriya ISIK

PAGES: 45-61

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/86040>

## 19. YÜZYIL OSMANLI DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE İNGİLİZ TESİRİ

Zekeriya IŞIK\*

### Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti hemen her alanda yoğun Batı tesiri altındaydı ki buna dış politikası da dâhildi. Bu yüzyılda özellikle Avrupalı büyük güçlerin İmparatorluk üzerinde yürüttükleri siyasi, askeri ve ekonomik mücadeleler, Osmanlı'nın Avrupa teşkilat ve teşrifat usullerini benimsemesinde, dolayısıyla da başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın güdümüne girmesinde etkili oldu. Çalışmamızda Klasik Dönem Osmanlı dış politikasının temelleri, gelişen ve büyüyen yenedünyaya karşı bu geleneksel Osmanlı siyasetinin nasıl değişime uğradığı ve en nihayet 19. yüzyılda dışa açılmak zorunda kalan İmparatorluğun hangi politikalarla ayakta kalmaya çalıştığı ele alınmıştır. Diğer taraftan, yüzyılın sonlarına doğru özellikle Almanya'nın birliğini kurmasıyla birlikte değişmeye başlayan mevcut siyasi ve ekonomik dengelerin İmparatorluğun iç ve dış politikalarına olan yansımaları üzerinde durulmuştur. Devletin en zorlu asrı olan 19. yüzyılda İngiliz siyasetinin önceleri Hindistan ile başlayan ancak bir süre sonra kapsamı içerisine Balkanlar, Kafkaslar ve OrtaDoğuyu da alan sömürgecilik faaliyetleri ile bu uzun soluklu İngiliz siyasetinin Osmanlı Devleti ve dış politikasına olan etkileri anlatılmıştır. İngiliz çıkarlarının Osmanlı mevcudiyetini koruduğu bir dönemden, yine İngiliz siyasetinin Osmanlı'yı tasfiye ettiği yeni bir döneme geçişe neden olan karmaşık tarihi ve stratejik süreç izaha çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı Devleti, Dış Politika, İngiltere, Klasik Dönem

### Britain's Influence on Ottoman Foreign Policy in 19<sup>th</sup> Century

#### Abstract

In 19<sup>th</sup> century, the Ottoman Empire was under a heavy Western influence in all respect which also includes the foreign policy. In this century, the political, militaristic and economic campaigns of the major European Powers, in particular, were influential on the Ottomans to adopt the European organizational and ceremonial patterns, and thus the Ottomans were influenced by the Europeans, primarily by the Great Britain. In this study, it is aimed to explain the foundations of the Classical Ottoman foreign policies, the changes in the traditional Ottoman foreign policies in relation to the developing and expanding New World and finally the policies of the Empire which had to move toward international expansion to survive in the 19<sup>th</sup> century. On the other hand, we emphasize the effects on Empire's domestic

\* Yakınçağ Tarih Bilim Uzmanı, Pi Analitik Eğitim Kurumları, (zekeriya.isik@hotmail.com)

*and foreign policies particularly when Germany built its union, the current political and economical balance started to change in late century. In this most difficult period of state 19<sup>th</sup> century British political colonialism activities firstly commenced with India but then involved the Balkans, the Caucasus and Middle East and this long-running British policy kept on affecting on Ottoman State and its foreign policy. We tried to mention the period of strategic and complex history which is the consequence of a period which British's interests protected the Ottoman's existence to a period which British rectified the Ottoman.*

**Keywords:** Ottoman State, Foreign policy, Great Britain, Classical Period

## I. GİRİŞ

Osmanlı dış politikası, devletin kuruluşundan itibaren Osmanlı dünya görüşünün, bir başka deyişle de resmi ideolojisinin bir parçasıydı. İlk yıllarından itibaren devlet Batıda “Gaza ve Cihat” ruhunu ön planda tutan klasik İslam devlet geleneğini devam ettireceğini göstermiştir (Ocak, 1994: 1201). İşte bu eksen tayini, Avrupa'daki gelişmelere tezat olarak Osmanlı bürokratinin, siyasetinin ve nihayet toplumunun, zamanla bütün kurum ve kuruluşlarıyla içe dönük, dış dünyadaki gelişmeleri gücü nispetinde kendi iradesi ile halletmeye çalışan bir yapıya bürünmesinde etkili olmuştur. Medrese, ulema sınıfı, kapıkulu ocağı, ayanlar bu süreçte güçlenerek çıkarları uğruna sürekli yeniliğe karşı geleneğin muhafızlığını yapmışlardır.

Klasik İslam devlet ve toplum anlayışında yer alan, gayrimüslim devletlerin teşkilat ve teşrifat usullerinin küçümsenmesi geleneği, aynen Osmanlı resmi ideolojisinde de yerini korumuştur. Bir Müslüman devletin bırakın Avrupa'da elçilikler açması, bir Müslüman'ın gayrimüslim topraklarda uzun süre kalması dahi uygun bulunmamıştır. Oysa ki kültürler arası etkileşim yollarının tarihi çoktan yazılmış, Osmanlı resmi ideolojisi ise herkesten ve her düşmandan önce kendisine bu yolları kapatmıştır. Paul Hazard “Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme” adlı eserinde Batının bilim, teknik ve düşünsel alanlardaki büyük gelişmesinin sebeplerini izah ederken Batıda yer alan “seyahat” olgusuna dikkat çekmektedir (Hazard, 1994: 19–44).

Osmanlı toplumunda ise sınırlı derecede yapılan seyahatleri saymazsak dünyayı gezip dolaşmak gibi bir kültüre sahip olunmadığı görülmür. Daimi elçiliklerin açılması ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi 19. yüzyılda olacağına göre dış dünya ile olan sınırlı ilişkiler de dikkate alındığında kuruluşundan 19. yüzyıla kadar Osmanlı dış politikasının belirlenmesinde kendi iç dinamiklerinin etkili olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz. Zira klasik dönem Osmanlı dış politikası küçük dünyanın Osmanlı merkezli yönlendirilmesinden ibarettir.

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı toplumundaki statik yapının mahsurları anlaşılmaya başlanmıştı. Lale Devri “Geleneğe” karşı bir itiraz değilse de “Yeniliğe”

olan ihtiyacı ortaya koymuştu. Osmanlı bu tarihi süreçte neyi ihmal etmişse o silahla vurulmuştu. Zira İstanbul'da ilk elçilikler 15. yüzyılda açılırken padişah yabancı elçileri küçümsemekle yetinmişti. Oysaki 19. yüzyılın arifesinde gözükten oydu ki bu çağda Osmanlı siyaseti yabancı elçiliklerin siyasi oyunlarına teslimdi. Rus Mençikof, Fransız Sebastiyani, İngiliz L. Canning, İstanbul Hükümeti'ni çıkarları doğrultusunda nüfuzları altında tutmayı başarmışlardı.

Osmanlı siyaseti III. Selim'den itibaren çareyi yenileşmenin önünü tamamen açmakta buldu. Avrupa'da ilk kez daimi elcilikler açıldı. Dünyadan bağımsız, geleneksel Osmanlı dış politika anlayışı, yerini uluslararası dengeleri hesaba katarak hareket eden “Denge” (muvazene) siyasetine bıraktı. Bu siyaset anlayışı, 19. yüzyılda İngiliz İmparatorluğu'nun “Hindistan'a ulaşan ticaret yollarını ve sömürgelerini koruma” siyasetiyle bütünlük arz ediyordu. Zira İngiltere, Osmanlı Coğrafyası'nın jeopolitik önemini özellikle Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle iyi anlamıştı. Artık Hindistan'daki dominyonlara ulaşmak başta Rusya'ya karşı olmak üzere “Osmanlı toprak bütünlüğünü” korumak demekti. 19. yüzyılın sonlarına kadar sürecek olan bu İngiliz siyaseti İstanbul ile Londra'yı birbirlerine olabildiğince yakınlaştıracaktı.

## II. KURULUŞUNDAN 19. YÜZYILA KADAR OSMANLI DIŞ POLİTİKASININ ESASLARI

Kuruluşundan itibaren son derece disiplinli, planlı ve programlı bir teşkilatlanma sürecine giren Osmanlı Devleti dış politika konusunu da bu çerçevede ele almıştı. Sancak usulü<sup>1</sup> de denilen bir sistemle çok iyi yetiştirilen Klasik Dönem Osmanlı padişahları, Osmanlı coğrafyasının jeopolitik konumunu iyi kavramışlar, Doğu (İslam Dünyası) ile Batı (Hristiyan Dünyası) arasında yer almanın avantaj ve dezavantajlarını iyi etüt etmişlerdi.

Osmanlı Yöneticileri Batı için “*Gaza ve Cihad*” politikası ile hareket ederek gayrimüslimler üzerine seferler düzenliyorlar, hummalı fetih çalışmaları yürütüyorlardı. Bir taraftan devletin sınırlarını geliştirirken diğer taraftan da Türkmenleri zengin ganimetlere boğuyorlar, maddi ve manevi olarak tebaanın doyumuna, mutluluğuna imkân sağlıyorlardı. Kuruluştan itibaren Osmanlı dış politikasının merkezine oturtulan Bizans'ı alt etme ve Konstantinopolis'e ulaşmak hedefi başlı başına bir yön ve eksen tayiniydi. Diğer taraftan dağınık bir şekilde bulunan Türkmen beyliklerini ve İslam ülkelerini birleştirip Osmanlı sancağı altında toplamak böylece devleti iri, diri ve güçlü bir yapıya kavuşturmak dış politikanın bir başka önemli meselesiydi.

Osmanlı Devleti'nin Batıda yürüttüğü fetih siyaseti kuru cihangirlik davası değildi. Temel amaç “Nizam-ı Âlem” âleme düzen verme Allah'ın ahkâmını ve adaletini yayma düşüncesi idi. Bu nedenle fethedilen topraklar için iş, asıl fetihle başlıyordu. Yeni fethedilen yerlere ivedilikle başta Osmanlı adalet müessesesi olmak üzere devlet teşkilatları kuruluyor, Anadolu'dan o bölgelere Türkmenler iskân

ediliyordu. Böylece Osmanlı siyaseti, devlet aygıtını koruyacak ve kollayacak bir nüfusu orada var ettiği gibi aynı zamanda da Türk-İslam kültürünü bu bölgelere yaymış oluyordu.

Yeni fethedilen yerlerin yerel unsurlarına karşı ise devlet şefkatli kollarını açıyor; onları Sırp, Macar saldırılarından koruduğu gibi onlara ait yerel dillerin, dinlerin, mezheplerin, örf ve adetlerin hatta yönetim ve teşrifat usullerinin aynen korunduğu bir devlet anlayışını benimsiyordu (İnalcık, 1995: 182). Fatih'in Sırbistan halkına "Her cami yanına bir kilise yapımına izin vereceğim." sözünü İstanbul'da dahi tutması onun bu konudaki samimiyetinin en açık göstergesiydi (İnalcık, 1995: 180-185). Bununla birlikte Fatih'in Ortodoks dünyasını hâkimiyeti altına alırken, Fener Rum Patrikhanesi dışında Ermenilere, Bulgarlara, Sırlara kiliseler kurması ve mezhebi açıdan onları özgürleştirilmesi, onların gönüllerini kazanmasına vesile olduğu gibi aslında Ortodoksların güçlerini bölerek egemenliğini güvence altına almak istemesiyle de alakalıydı.

Fatih Ortodoks Hristiyan dünyasını himaye altına alarak onları mutlu kılmış diğer taraftan da Katolik-Ortodoks ayrışımını pekiştirmiş ve üzerine gelebilecek güçlü bir Haçlı organizasyonunun önünü tamamen kesmiştir. Bu durum şüphesiz iç siyasi dinamiklerle bütünleştirilmiş ve desteklenmiş çok yönlü bir dış politika anlayışının geliştirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Yıldırım Beyazıt Batıda kazanmış olduğu zaferler sonucu Halifeden aldığı "Sultanı İklimi Rum" unvanını, Doğuda Selçuklu topraklarını ele geçirme girişimlerini meşrulaştıran siyasi bir kalkan olarak kullanmasını bilmiştir. Fatih İstanbul'un fethi ve Bizans'ın düşürülmesinden sonra, bu stratejik dış politika anlayışını "Doğu Romanın bütün mirasına sahip olmak" şeklinde ileri götürmüştür. I. Selim Memluklara son verip halifeliği ele geçirmiş ardından kendisini Türk İslam Dünyasının lideri olarak dünyaya ilan etmiştir. İşte bu gelişmeler, Osmanlı dış politikasını zenginleştiren ve derinleştiren tarihi ve mistik temellerdir.

Böylece Osmanlı hâkimiyet anlayışıyla birlikte dış politikasının da temellerini oluşturan bu dünya görüşü, Yavuz Sultan Selim'in "Biz Allah tarafından memur edilmedikçe sefere çıkmayız" sözüyle tezahür etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralına yazdığı meşhur mektubundaki şu sözleri ile de sürdürülmüştür: "Ben ki dünya hakanlarına taç giydiren, sultanların sultanı Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan..." (Saydam, 1995: 13-14). İşte bu siyasi ve ideolojik görüşten dolayı Osmanlı Devleti, Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya, Türkistan'a kadar Müslüman topluluklarıyla yakından ilgilendiği gibi Müslüman olmayan ülkelere de İslam sancağını taşıma gayreti içerisinde olmuştur.

Osmanlı dış politikasının yönü gücü nispetinde hep Batıya dönük olmuştur. Batıda küffara karşı gaza ve cihad devam ederken, doğudan gelen tehdit ve tehlikeler devletin ayağına zaman zaman prangalar vurmuştur. Kuruluşa damgasını vuran Karamanoğulları çekişmesi, Timur saldırısı, Akkoyunlu Uzun Hasan gailisi, Şah İsmail ile başlayan İran çatışmaları hep bu kabildendir.

Fatih Döneminde Akkoyunlu Devleti'nin yenilgiye uğratılmasıyla Doğu Anadolu'nun Osmanlıya katılması kolaylaşmıştır. Güney Anadolu'da etkinliğini

sürdüren Fatih, Memluklara karşı Halep ve Şam'daki halkın gücünü Osmanlının yanına çekecek kadar aktif bir dış politika izlemiştir. Anadolu'nun kuzey ve güney sahillerine yönelen Fatih, Trabzon'un fethi ardından Kırım'ı alarak hem İpek ticaret yollarını Osmanlı hâkimiyeti altına almış hem de Hazar'dan Baltık'a kadar bir hattın alınmasını sağlamaya çalışmıştır (Arslan, 1999: 124–131).

Yavuz Sultan Selim'in Şii Safevi Devleti'ne karşı siyasi ve sosyo-kültürel önlemler alma çabaları, (Uzunçarşılı, 1994: 257) Osmanlı Devleti'ni yakından ilgilendirecek olan ciddi bir dış politik sorunun doğduğunu gösteriyordu. Kuruluş döneminde Bizans'a atfedilen fitneci, bölücü batılı Hristiyan güç, bu kez aynı özellikleri taşıyan ancak doğulu ve Şii akımları barındırmasıyla ondan ayrılan İran devletine atfedilmeye başlanmıştı. Belki de I. Selim Şii Safevi Devleti'ne Çaldıran'da unutamayacağı bir ders vermişti. Ancak bu durum şimdilik güvenlik altına alınan Anadolu'nun bu siyasi, askeri ve ideolojik tehlikeden tamamen uzaklaştırıldığı anlamına gelmiyordu ki zaten Kanuni döneminde Şii İran gâilesi yeniden gündeme gelecekti.

Kanuni çağına gelindiğinde, Devlet çoktan Karadeniz'e, İpek Yolu ticaretine, hatta kısmen de olsa Baharat Yolu ticaretine hâkim duruma gelmişti. Kanuni Döneminde ise Şarklen'e karşı Fransa Kralı I. François'in desteklenmesi başta Avrupa olmak üzere büyük keşifler öncesi henüz küçük olan dünya siyasetinin, Osmanlılar tarafından sevk ve idare edildiği anlamına gelmekteydi. Kanuni böylece Avrupa'dan güçlü bir ülkeyi yanına çektiği gibi değişen dünya dengeleri ve seferlerle boşalan Osmanlı hazinesini Fransız-Osmanlı ticareti ile doldurmak niyetinde idi. Kanuni soğuk ve sıcak harbin bütün kurallarıyla devam ettiği düşmanı Şarklen'e karşı etkin siyaset anlayışını Almanya'nın içine düştüğü mezhep savaşlarından yararlanarak sürdürdü. Kimsesiz ve sahipsiz gözükten Protestanları, İmparator ve Katoliklere karşı el altından destekledi. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin hareket alanını genişletmek ve Akdeniz'de kar oranını yükseltmek isteyen Sultan bir takım ticari antlaşmalar imzaladı. Bunlardan birisi 1503 tarihli Venedik-Osmanlı antlaşması (Şakiroğlu, 1976: 1559–1569) diğeri ise 1536'da Fransa ile yapılan kapitülasyon anlaşmasıydı.

Kanuni sonrasında görülmeye başlanan ve zamanla hemen hemen bütün müesseselere yayılan gerileme ve çöküş süreci, devletin kısmen dışa dönük duruşunu giderek daha da içe dönük bir hale sokmuş, bu durum iç meselelerle uğraşan devletin, dışarıda cereyan eden hayati gelişmeleri izleyememesine yol açmıştır. Devlet ricali Rönesans'ı, Coğrafi Keşifleri takip edemediği gibi Rusya'nın büyük çıkışını ve kendi aleyhine yükselişini de görememiştir.

18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı iç ve dış politikasını hatta devletin mevcut varlığını tehdit eden iki önemli gelişme olan Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılâbı birbirine çok yakın zamanlarda ortaya çıkmıştır. İşin garip tarafı ise devletin uzun süre bu ciddi gelişmelerin önemini kavrayamamış olması ve geleneksel, basit siyasi politikalarla hayatini devam ettireceğine inanmasıdır. Osmanlı'yı saran bu geleneksel siyasi paradigma, gitgide Osmanlı Devleti'ni çevresindeki gerçek dünyadan uzaklaştırmıştır.

### III. 19. YÜZYIL'IN SON ÇEYREĞİNE KADAR OSMANLI DIŞ POLİTİKASI VE ÜZERİNDEKİ İNGİLİZ ETKİSİ

Bilindiği üzere Avrupa çeşitli alanlardaki (ilmi, siyasi, kültürel ve teknik vb.) gelişmelerden ötürü Ortaçağ'ın karanlığından kurtulmuş, diğer ülke ve toplumlara göre hem iktisadi hem de fikri alanlarda üstün bir duruma gelmişti. Bu üstünlük Avrupalıları Avrupa hudutları dışına çıkmaya ve diğer coğrafyalardaki toplumlarla ilişkiler kurmaya sevk etmişti. Böylece tarihin seyri değişmiş, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya tarihine Doğu değil Batı, Asya değil Avrupa şekil vermeye başlamıştı. Avrupa'nın bu üstünlüğü 16. yüzyıldan sonra az veya çok aynı seviyede olan toplumlar arasında büyük bir eşitsizlik meydana getirmişti. Avrupalı devletler ve bu devletlerin insanları arasında eşitlik, adalet söz konusu olurken, Avrupalı ülkeler ile diğer ülkeler, batılı insanlarla doğulu insanlar arasında eşitsizlik esas prensip olmuştu (Said, 1991: 68). Doğu hakkındaki düşünceleri evrenselleşen A. J. Balfour bu eşitsizliğin nedenini iki alanda üstünlüğe bağlar. Bunlar: "Bilgi ve kuvvet"tir (Said, 1991: 57). Bu anlayış Doğunun Avrupa'nın siyasi, kültürel ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanılmasını da meşrulaştırıyordu. Bu hiç de insani olmayan inanış ve kurumsallaşmalar, Avrupa'da sömürgecilik anlayışını doğurmuştu.

Sömürgecilik hareketi Sanayi İnkılabıyla birlikte yeniden hız kazandı. Batıda demokrasi hareketlerini en önde götüren İngiltere, bu alanda ve keşiflerde gösterdiği beceriyi sanayileşmede de gösterdi ve büyük bir sanayi ülkesi olarak 1700'lerin sonlarında ortaya çıktı. Artık her şey büyük Ada İmparatorluğu'nun çıkarları için kullanılacaktı. İngiltere için Doğu kendi malı olan Hindistan demekti. Yakındoğu (Osmanlı coğrafyası) ise Hindistan'a giden yol demekti (Kocabaş, 1985: 15–16). Yakınçağ başlarından itibaren İngiliz dış politikasının temelini, Hindistan ve ona ulaşan yolların güvenliğini sağlamak gayreti oluşturacaktı. Sanayinin Büyük Patronu, zengin kaynakların ve kalabalık pazarların bol olduğu Doğu ülkelerini tek başına kontrol altına alabilmenin hesaplarıyla çoktan meşgul olmaya başlamıştı (Pamuk, 1994: 3). Tabi ki bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun da parçalanmasıyla sonuçlanacak olan bir sürecin başlangıcıydı. Aslında Osmanlı İngiliz ilişkileri de bundan böyle Sanayi İnkılabıyla birlikte ortaya çıkacak olan gelişmeler çerçevesinde gelişecekti. İngiltere Osmanlı ülkesine çok uzakta olmasına rağmen, Osmanlı topraklarını sömürme hususunda en etkili ülke olmayı başaracaktı.

Kuzey Amerika Kıtasını, Güney Afrika'yı, Uzak Doğuda Avustralya'yı Yeni Zelanda ve Hindistan'ı sömürgeleştiren İngiltere adeta dünyanın dörtte birini işgal etmişti. Bundan böyle İngiltere zaman ve uluslararası dengeler müsaade ettiği sürece Osmanlı'yı parçalamak, aksi takdirde çıkarlarının devamlılığı için Osmanlı toprak bütünlüğünü korumakla meşgul olacaktı.

Fransız İhtilali'nin araya girmesiyle Osmanlı-Fransız ilişkileri soğumuştur. İngiltere bu durumu değerlendirmek ve ilişkileri yeniden canlandırmak amacıyla Sir Robert Listen gibi önemli bir diplomatı İstanbul'a büyük elçi olarak gönderdi.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti de tarihinde ilk kez bir ikamet elçiliği açıyor<sup>2</sup> ve ilk tercihini de Londra'dan yana kullanıyordu ki bu durum İngiltere için çok şey ifade ediyordu.

Osmanlı Devleti'nin bu devirde uygulamaya başladığı dış politika tek yanlı imtiyaz yerine devletlerarası diplomasi ve hukuk kurallarının en önemli unsuru olan mütekabiliyet esasıydı.<sup>3</sup> Diğer taraftan geleneksel tedbirlerle ve eskimiş olan dış politik düşüncelerle Rusya gibi büyük bir düşmanı alt etmek de mümkün değildi. Nihayetinde III. Selim'i mütekabiliyet esasının doğal bir tezahürü olan denge siyasetine iten şey onun icat ettiği bir fikrin sonucu değil, mevcut siyasi ve askeri durumun zorlamaları neticesinde olmuştur.

Osmanlı Devleti böylece Yakınçağa dış politika anlayışında köklü değişiklikler yaparak girerken, Fransa'nın Mısır'ı işgali ile Türk-İngiliz ilişkilerinde sıcak temaslar daha da artmıştır. III. Selim Mısır'ı başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı devletlerle antlaşmalar yaparak denge siyasetiyle kurtarmayı başarmıştır.

III. Selim'in hallinden sonraki süreçte Sanayi İnkılabı gibi Fransız İhtilali de Osmanlı üzerindeki etkisini daha da etkili bir şekilde göstermeye başladı. Napolyon'un 1796–1797 İtalya seferi büyük başarı ile sonuçlanmış ve Ekim 1797'de Avusturya ile Campo Formio Barış Antlaşması imzalanmıştı. Bununla ortadan kaldırılan Venedik Cumhuriyetine bağlı Yunan Adaları (7 Ada) ve Dalmaçya kıyılarındaki limanlar Fransa'ya geçince tarihte ilk kez Fransa, Türkiye ile komşu durumuna gelmişti (Soysal, 1989: 183–190). Osmanlı Devleti ise, özellikle Dalmaçya kıyılarına Fransa'nın yerleşmesini endişe ile karşılamıştır. Çünkü çok geçmeden Fransızlar bu bölgedeki Hristiyan toplulukları özellikle de Rumları ihtilal fikirleriyle Osmanlı Hükümeti'ne karşı ayaklanmaya teşvik etmeye başlamışlardı.

Rumlar imparatorluğun hemen her tarafına yayılmışlardı. Ancak yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege adalarında bulunuyorlardı. Yunan isyanının başlamasında ve başarıya ulaşmasında en önemli etken şüphesiz, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdu. Son olarak Vahhabi Ayaklanması, Kabakçı Mustafa İsyanı, Osmanlı Rus savaşı (1806–1812) gibi iç ve dış sorunlar Osmanlı Devleti'ni her yönüyle iyice zayıflatmıştı. Rum İsyanı'nın amacı yalnızca eski Yunanistan'ı ihya değil, başkenti İstanbul olmak üzere Bizans'ı yeniden kurmaktı (Armaoğlu, 1999: 169). Sırpların bağımsızlık isyanları ve Rusya'nın tahriklerinden cesaret alan Rumlar, ilk isyan hareketini Eflâk'ta Aleksandr İpsilanti önderliğinde çıkarttı; ancak bu isyan başarıya ulaşamadı. Asıl başarıya ulaşacak olan isyan Mora'da çıkartılacaktı.

İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma siyasetini sürdürdüğünden ilk önceleri Rum İsyanı'na karşı çıktı. Hatta İngilizler isyan çıkmadan önce Osmanlı Hükümeti'ne Mora'da büyük bir isyan hazırlığı yapıldığını haber vermişlerdi. Rum isyanı konusunda İngiltere'yi korkutan husus, isyan hareketinin Rusya'nın inisiyatifinde bulunması idi. Sonra isyan sebebiyle Akdeniz'deki İngiliz ticareti büyük zarara uğrayacaktı. İngiliz belgelerine göre ise Hindistan İmparatorluğu'nun gerçek “tabii” Batı sınırları Ege'nin doğu kıyılarıydı (Jaeschke, 1991: 39).

Yunan isyanı uzadıkça İngiltere'nin huzursuzluğu artıyor, kamuoyunda Yunanlılar lehine estirilen hava, İngiliz Hükümeti'ni de etkilemeye başlıyordu. 1824'te Lord Canning ilk defa resmen Yunanlılara yardımın öncüsü olmuştu. Aslında İngilizleri aktif olarak Yunanlılar safına iten iki sebep vardı: Biri Yunanlıların kullanımını Rusların elinden alarak onları kendi emelleri doğrultusunda kullanmak, diğeri ise daha önceden İngiltere'ye düşmanlığını ortaya koymuş olan Mehmet Ali Paşa gibi güçlü bir valinin Mora ve Girit'e yerleşmesini önlemektir.

İngiltere kısa süre içerisinde Yunan İsyanı meselesinde ipleri eline almayı başardı. Osmanlı ile yapılan görüşmeler sonucunda 4 Nisan 1826 tarihinde kabul edilecek olan Petersburg Protokolü imzalandı. Özetle bu bölgede Yunanistan Osmanlı Devleti'ne vergiyle bağlı olacak, ama özerk bir devlet durumuna gelecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacak denmekteydi. Ayrıca protokolde imzası olan devletlerin (İngiltere, Fransa, Rusya) konuyla ilgili Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaları öngörülmüyordu (Jaeschke, 1991: 38). Elbette Osmanlı Devleti bu şartları iç işlerine karışılması anlamına geldiğinden kabul etmedi. Bunun üzerine protokolde imzası olan devletler harekete geçtiler. Akdeniz'deki İngiliz ve Fransız donanmaları Rus filosuyla birlikte Mora'yı ve Çanakkale Boğazı'nı kuşatma altına aldılar.

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'dan göndereceği takviye kuvvetlere engel olmak için Navarin'de kontrol altına alan müttefikler, 20 Ekim 1827'de Navarin'de bulunan Osmanlı-Mısır birleşik donanmasını yaktılar. Navarin olayından sonra tazminat talebinde bulunan Osmanlı yönetimi ile bu üç büyük devletin arası diplomatik yönden de açıldı ve bu devletlerin elçileri İstanbul'u terk ettiler. Kesilen münasebetlere rağmen İngiltere ve Fransa Osmanlı ile savaşmak niyetinde değiken, Rusya 1828 Nisan'ında Osmanlı'ya savaş ilan etti.

Rusya'nın ezici üstünlüğü ile savaş devam ederken, Osmanlı barış istemiş, 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla da Yunanistan bağımsız bir devlet olmuştur. 3 Şubat 1830 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan yeni bir Londra Protokolü ile bağımsız Yunanistan'ın kurulduğu ilan edilmiştir. Böylece İngilizler tarafından sık sık tekrarlanan İngiliz menfaatleri her ne olursa olsun, Hristiyan tebaanın üzerine eğilmek ödevi yerine getirilmiştir.

Yunan İsyanı ve bağımsızlığı meselesi birdenbire Osmanlı-İngiliz ilişkilerini yeniden bozarken, diğer taraftan isyan sırasında yaşanan Navarin olayı iki devleti tekrardan yakınlaştırmaya başlamıştı. Zira Osmanlı Devleti'nin donanmasız kalması boğazların ve İstanbul'un Rus tehlikesiyle baş başa kalması anlamına gelmekteydi. Hemen harekete geçen İngiliz ve Fransız yetkilileri Osmanlı Devleti'ne yardıma hazır olduklarını belirtmişler ve Rusya'ya baskı yaparak Edirne Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamışlardır. Tabi ki bu durum bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerin çıkar çatışmalarıyla hayatiyetini devam ettirdiği anlamına gelmekteydi.

Gerçek o ki Yunan İsyanı ne Osmanlı'ya ne de uzun süre İngiltere'ye yaramıştı. Aslında İngiliz siyaseti, Yunan meselesinde yanılmıştı. Osmanlı Devleti

1822 yılında “Yunanistan bir gün boğazımıza sarılacak” derken, İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Lord Canning “Hayır Yunanistan sınırlarını aşmayacak.” diyordu. İngiltere böylece Yunan isyanını masumane bir bağımsızlık hareketi olarak tanımlamış oluyordu. Hatta Canning Yunan yöneticilerine bazı öğütler veriyordu: “İlk işiniz, savaşın yıkımını onarmak, tarlaları sürmek, denize yeni gemiler indirmek ve her şeyden önce nüfusça çoğalmak olmalı.” Ancak bir süre sonra Canning Yunanlılar konusunda yanıldığını şöyle anlatır: “...Gel gelelim Yunanlılar benim gözümle görmemektedirler. Büyük Yunanistan tutkusu yıkıcı bir hayal...” (Pool, 1959:55).

Yunan İsyanı aslında en az onun kadar önemli olan yeni bir sorunun daha doğmasına zemin hazırlamıştı. Bu sorun şüphesiz Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıydı. Fransa'nın Cezayir'i işgal ederek Mısır'a yaklaşması, Rusya'nın Boğazlarda bir üs kurması ve Akdeniz'e incek olması İngiliz kontrolündeki Baharat Yolu ile Hindistan ticaretinin ve bu bölgedeki sömürü maharetinin tehlikeye girdiği anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan Doğu Akdeniz'de giderek güçlenen Kavalalı Mehmet Ali Paşa da İngiliz çıkarlarını baltalayan diğer bir unsur olabilirdi. Kavalalı'nın İngiltere'nin Doğudaki çıkarlarının koruyucusu ve sigortası pozisyonunda bulunan Sultan'ı ve Osmanlı topraklarının bütünlüğünü tehdit ediyor olması tedbir alınması gereken ciddi bir sorundu.

Bunun en iyi görenlerin başında ise İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerstan geliyordu. Palmerstan David Urquhart'a<sup>4</sup> gizli emirler veriyor, Türkiye'nin İngiltere açısından stratejik ve ticari önemini inceleyerek kendisine rapor etmesini istiyordu. Bu raporlar sonucunda İngiltere için Osmanlı şu sebeplerle önemliydi: Birincisi, İngiliz fabrikatörlerine faydalı olabilmesi; ikincisi, Türkiye'nin güçlendirilmesi ve nihayet, kuvvetli bir Türkiye Doğu Akdeniz'de Rusya'ya karşı tampon bir devlet olabileme ihtimalidir.<sup>5</sup> Osmanlı, İngiltere için Rusya'nın dizginlenmesi ve doğuda ticari ve ekonomik çıkarlarının sürdürülmesi anlamlarına gelmekteydi.

1831'de Türkiye'ye özel bir misyonla gönderilen Stratford Canning de 7 Mayıs 1832 tarihli raporunda aynı düşünceleri destekler fikirler öne sürmüştür. Osmanlı'nın yeni bir idari düzenlemeye ihtiyacı bulunduğunu etkili bir askeri ve mali reform yapılması gerektiği üzerinde duran Canning, Türk imparatorluğunun hızla ölmekte olduğunu, Hristiyan medeniyetine yaklaşma çabalarının onu ancak şans eseri olarak kısa bir zaman için yaşatabileceğini ileri sürmüştür (Armaoğlu, 1999: 211-212). Canning'in bu raporları başlangıçta ne Kral IV. William ne de Palmerston tarafından pek dikkate alınmadıysa da 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ardından ciddiyetle ele alınmıştır. Bundan böyle tabiri caiz ise İngiltere, kendisine kafa tutmayacak, arzularını ifade etmeyecek kadar Osmanlı'yı güçlendirecektir.

İngiltere'nin Mısır sorunda tavrı ve tarafı netti, ne pahasına olursa olsun Sultan ve devleti korunmalı ve yoluna devam etmeliydi. Bu sırada II. Mahmut daha önceden aldığı tedbirlerle İngiltere'nin desteğini almış olmanın rahatlığı içerisindeydi. İngiltere ile 16 Ağustos 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması

imzalanmış İngiltere'ye yeni ve çok kapsamlı ayrıcalıklar tanınmıştı. Fransa'nın Kavalalı'dan yana tavır alması üzerine harekete geçen İngiltere, Mısır Sorunu'nu Fransa dışındaki ülkelerle çözmeye karar verdi. İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya 15 Temmuz 1840 da Londra'da (Erim, 1953: 302–307) bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmayı Osmanlı Devleti de kabul etti. Mehmet Ali Paşa Fransa'ya güvenerek bu anlaşmayı kabul etmedi. Ancak Mehmet Ali Paşa, müttefiklerin baskıları bir İngiliz filosunun İskenderiye önlerine gelmesi gibi gelişmeler üzerine anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı.

Böylece Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'nın siyaset alanını daraltırken, İngiltere ise hem Mısır'da Mehmet Ali'nin gücünü azaltmış hem de yaptığı tarihi dış politik manevralarla Doğu Akdeniz'de Fransa'yı bir kez daha diplomatik olarak yenilgiye uğratmıştır. Ancak Mısır Meselesi'nin yansımalarından biri olan Boğazlar Meselesi ise halledilmeyi bekleyen önemli bir sorun olmaya devam etmiştir.

Rusya 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşmasıyla Osmanlı'nın hamisi gibi davranmış ayrıca Boğazlar hususunda Avusturya ve Prusya'nın da desteğini alarak bir adım öne geçmiştir. Bu durumda İngiliz siyasetini meşgul eden iki mesele ortaya çıkmıştır. Birincisi Osmanlı Devletini Rusya'dan uzaklaştırmak, ikincisi ise Mehmet Ali Paşa sorununun halledilmesi yanında Boğazlar üzerindeki Rusya nüfuzunu ortadan kaldırmak.

Rusya ise İngiltere'nin Hünkâr iskeleyi Antlaşması'nın Osmanlı toprak bütünlüğüne zarar vereceği, uluslararası dengeleri alt üst edeceği yolundaki girişimlerine sert tepki göstermiştir. Rus Çarı 21 Eylül 1833'de İngiltere Hariciyesi'ne verilmek üzere bir mektup yazmış ve mektubunda Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü zafiyetin esas sorumlusunun İngiltere ve Canning olduğunu ileri sürmüştür. Devamında Çar “Karadeniz'e inmek kendisi için bir hayat meselesi olan Rusya İstanbul'u işgal etmeyi istemiş olamaz, çünkü bu yalnız Batı devletleriyle değil aynı zamanda Avusturya ile harbi mecbur kılarıdı... Rus siyaseti Osmanlı İmparatorluğu'nun bekasını istemektedir, İngiltere'nin Rusya'yı protesto edeceğine Rusya ile birlikte çalışması ve onu kontrol etmesi icap eder” (Altundağ, 1988; 165) demiştir.

Rusya'nın kendisini haklı gösterme çabalarına aldırmayan İngiltere, Akdeniz'deki ekonomik ve siyasi çıkarlarından dolayı “Boğazların Kapalılığı” ilkesini uluslararası bir statüye kavuşturmak için harekete geçti. Bu konuda aynı çıkarlara sahip olan Fransa da İngiltere'yi destekledi. Diğer taraftan denizle yakın ilgisi olmasa da Rusya'nın Balkanlarda yayılmasına karşı olan Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın yanında yer aldı. Prusya'da büyük bir devlet olarak konferansa katıldı (Beydilli, 1991: 687 vd.).

13 Temmuz 1841'de Londra'da Boğazlar Antlaşması imzalandı (Erim, 1953: 311–313). Anlaşmayla Boğazların yabancı savaş gemilerine kapalılığı prensibi kesin olarak kabul edilmiş, yabancı ticaret gemilerinin ise Boğazlardan geçişi daha önceki antlaşmalar çerçevesinde serbest bırakılmıştır. Antlaşmanın uygulanması görevi eskiden beri olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne verilmiştir. Gerçekte ise bu anlaşma

Osmanlının Boğazlar üzerindeki egemenliği sınırlandırılmıştır. Zira Osmanlı hükümlerini haklarını kısıtlamış, üstelik devletin koruyuculuğunu bir iken beş devletli hale getirmiştir. Bu durumda Osmanlıların geleceğinde bir bakıma bu devletleri söz sahibi yapmıştır. Boğazlardan geçiş ilk defa uluslararası bir statüye ve garantiye bağlanmıştır. Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği bu statü her şeyden önce İngiltere'yi memnun bırakmış, İngiltere Boğazların Kapalılığı esasını uluslararası bir statü haline getirdiği gibi Rusya'yı Karadeniz'e kapatarak da Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını güvenlik altına almayı başarmıştır.

Sonradan çıkacak olan Kırım Savaşı, Rusya'nın 1841 Londra Boğazlar Antlaşması ile Karadeniz'e hapsedilmesinin, diğer taraftan da üst üste Lehistan ve Macar isyanlarını bastırarak Avrupa'ya gücünü gösterdiğini düşünmesinin neticesinde vuku bulmuştur. Zira Rusya bu gücüne güvenerek Osmanlı ile ilgili düşüncelerini Avrupa'ya kabul ettirebileceğini düşünmüştür. Rusya'nın 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na dayanarak Osmanlı Devleti'nden Rusya'nın Ortodoksların hamisi olduğuna dair bir senet istemesiyle gerginlik zirveye çıkmıştır. Çar I. Nikola'nın Ortodoksların koruyucusu sıfatıyla Eflak ve Boğdan'a girerek bazı önlemler alacağını ilan etmesiyle de savaş başlamıştır. Osmanlı Devleti ise 4 Ekim 1853'te Rusya'ya resmen savaş ilan etmek zorunda kalmıştır.

Rusya, esas itibarıyla hasta adam olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'ni İngiltere ile paylaşmak istemiş, ancak Osmanlı üzerinde çıkarları devam eden İngiltere bu teklifi kabul etmemiştir. Nitekim I. Nikola bu düşüncelerini İngiliz Dışişleri Bakanı Aberdeen'e 1844'te şöyle iletliyordu: "Türkiye ölmekte olan bir adamdır. Biz onu yaşatmaya çalışsak bile başarılı olamayız. O ölecek ve buhranlı bir ortam ortaya çıkacaktır. Bizim ve Avusturya'nın askerleri harekete geçecek, korkarım Fransa da karşımıza çıkacaktır. Bu durumda Rusya, Avusturya ve İngiltere bir olup ona karşı koyabiliriz." Aberdeen bu teklife olumlu veya olumsuz bir yanıt vermemiştir. Türkiye'yi paylaşma çabaları Londra ve Petersburg'da 1850'ye kadar sürüp gitmiş ancak yine de İngiltere Rusya'ya kesin bir cevap vermemiştir. Bir paylaşım planı da hazırlayan Çar I. Nikola, bu planı İngiltere'ye bildirmiştir. Bu durumda İngiliz büyükelçisi Sir Hamilton Çar'a şu cevabı vermiştir: "Majesteleri beni mazur görsünler, şunu söylemek zorundayım ki kuvvetli ve âli Cenap adama, zayıf ve hasta adamı korumak düşer" (Karal, 1994: 221-222). İngiltere Rusya'nın kendisine teklif ettiği Mısır ve Girit'in er ya da geç kendi eline geçeceğinden zaten ümitli idi ve şu halde Rusya'ya Balkanlar'da nüfuzunu artıracak yerler vermenin hiçbir mantığı yoktu.

Savaşın başlamasının ardından İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul önlerine geldi. Diğer taraftan 30 Kasım 1853'te Sinop'ta Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakılması İngiltere ve Fransa'nın Karadeniz'deki Rus gücünü görmelerine neden oldu. Artık İstanbul ve Boğazlar açıkça Rus tehdidi altındaydı. Fransa ve İngiltere, Rus Çarı'na bir ultimatom vererek "Osmanlı toprak bütünlüğüne saygı göstermesini, iç işlerine karışmamasını ve işgal ettiği yerleri boşaltmasını" istediler. Ancak Çar bu istekleri reddetti. İngiliz

kayıtlarına göre Büyük Britanya İmparatorluğu, bu dönemde çok büyük ve tehlikeli bir yük olan “Boğazların muhafızı” unvanını taşıyordu (Jaeschke, 1991: 52).

Rusya'nın savaşa devam etmesi üzerine 12 Mart 1854'te İngiltere Fransa'yı da yanına alarak Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması yaptı. Antlaşmadan hemen sonra İngiltere ve Fransa Rusya'ya resmen savaş ilan ettiler. Savaşın Kırım'a kaydırılmasıyla da Rusya barış istemek zorunda kaldı ve Paris Kongresi toplanarak antlaşmaya varıldı (1856).<sup>6</sup> Müttefikler maalesef savaş meydanında Osmanlı Devleti'ne verdikleri desteği barış müzakerelerinde vermediler. Kazanılan zafere rağmen Osmanlı Devleti antlaşmada umduğunu bulamadı. İngiltere'nin Rusya'yı bir kez daha Boğazlardan uzaklaştırması, Karadeniz'e hapsedmesi ve Osmanlıya karşı dizginlemesi her ne kadar kendi çıkarları için aldığı önlemler ise de bunlar Osmanlı Devleti'ni de rahatlatan iki taraflı kazanımlardı.

#### IV. ULUSLARARASI DENGELERİN BOZULMASIYLA OSMANLI İNGİLİZ SİYASETİNDEKİ KÖKLÜ DEĞİŞİKLİKLER

19. yüzyılın sonlarına gelindikçe Avrupa'da Doğu Sorunu'ndan (Şark Meselesi) kaynaklanan krizler de büyüyordu. Osmanlı yöneticileri sanayi kapitalizminin ve hızla ortaya çıkmakta olan dünya pazarının meydan okumalarına kendi devletlerini ve toplumlarını ıslah ederek karşılık vermeye çalışıyorlardı (Marian, 1999: 12). 19. yüzyılın ikinci yarısı Batı Avrupa'nın tümüyle sanayi toplumu özelliklerini kazandığı bir dönemdi. Sanayi imparatorlukları başta İngiltere ve Fransa olmak üzere dünyayı paylaşmışlar ve aralarındaki çatışmaları sona erdirip kısa sürecek altın çağlarına girmişlerdi. Prusya'nın 1871'de Versailles'da Fransa'yı yenerek Alman İmparatorluğu'nu kurmasıyla uluslararası arenada dengeleri alt üst eden yeni bir güç doğmuş oldu. Zira sömürgecilikte geç kalmış olan Almanya, bakir ve zengin alanlarda sömürge imparatorluğu kurmak istiyor ve bu nedenle milliyetçi saldırgan bir ideolojiyi benimsiyordu. Prens Bismarck'ın genç imparatoru Wilhelm'le çatışıp istifa etmesinden sonra, Almanya milliyetçi ve yalnız adam politikası izlemeye başlamıştı. Bu politika Almanya Başbakanı Prens Bülow'un sözlerine şöyle yansımıştı: “Almanya hiç kimseyi gölgeye itmek istemiyor ama güneşteki yerini almaya karardır.” (Ortaylı, 1998: 18)

Almanya'nın ve onun gibi yeni kurulan İtalya'nın bu yayılmacı siyasetleri bir anda gözleri, henüz sömürgeleştirilmeyen, zengin kaynaklara sahip geleneksel imparatorlukların üzerine çevirdi. 19. yüzyılın ortalarından beri Batı Avrupa'nın başta İngiltere olmak üzere çıkarlar aradığı bu imparatorluklar: Rusya, Osmanlı, İran ve Çin'di.

Bu yeni gelişmeler ve uluslararası dengelerin bozulmaya başlaması gerek Osmanlı gerekse İngiliz idarecilerinin mevcut dış politikalarını yeniden gözden geçirmelerini zorunlu kılıyordu. Nihayet Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit yüzünü

Almanya'ya dönerek Rus tehdidine Paris ve Londra desteği dışındaki araçlarla da karşı koymayı tasarlıyordu (Kent, 1999: 13). Aynı zamanda Sultan İngiliz-Fransız tekeline de meydan okumayı düşünüyordu. Özel doktorlarının belirttiğine göre Padişah Rusya'dan nefret ediyor, Fransa'yı küçümsüyor, İngiltere'den korkuyor, Almanya'yı sadık bir müttefik olarak görüyordu. 1890'lara gelindiğinde bir dünya gücü olarak Almanya'nın artan gücü ve hırsı nedeniyle Alman kartı daha da etkili gözüküyordu. II. Abdülhamit'in bu tarihi siyaseti Panislamizm'e pek uygundu. Çünkü İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Almanya, Müslüman toprakları sömürgeleştirmemişti ve bu nedenle Müslümanlar tarafından emperyalist bir güç olarak görülüyordu.

Berlin ile İstanbul'u bir araya getiren ideolojik ve kişisel faktörlerin dışında bu iki imparatorluğu birleştiren başka faktörler de vardı. Bu faktörlerin en önemlileri ekonomik ve jeopolitik olanlardı. II. Abdülhamit Almanya'ya özellikle Berlin-Bağdat demir yolu imtiyazı gibi ekonomik imtiyazlar vermekle onu krizde ve savaşlarda Osmanlı lehine müdahalede bulunmaya mecbur edeceğine inanıyordu (Kürkçüoğlu, 1972: 3). Alman demir yolu imtiyazı imparatorluğun içinden ve Avrupa'dan yardımına gelen birliklerin hareketini kolaylaştıracak ve İngiliz deniz gücü tarafından tehdit edilmeyecekti. Sultan, Almanya'dan Osmanlı ordusunu eğitmesini isteyince ilişkiler daha da güçlendi. Böylece Osmanlı Devleti III. Selim ile başlayan ve yüzyıl boyunca geliştirilerek sürdürülen Denge Siyaseti'nden büyük ölçüde uzaklaşmış oluyordu. Zira artık Osmanlı siyasetinde Alman taraftarlığı ve Alman nüfuzu ağır basıyordu.

1870'lerde baş gösteren Balkan Bunalımı'nı İngiliz nüfuzunu Osmanlı'dan uzaklaştırmak amacıyla kullanmak isteyen Rusya, 1877 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Savaşın siyasi, askeri ve ekonomik sonuçları çok ağırdı. Osmanlı Devleti İngiltere müdahale etmezse her an yıkılabilirdi. İngiltere'nin acilen bu duruma müdahale etmesi gerekiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Debry, 6 Mayıs 1877'de Rusya'nın Londra Sefiri Suralofa bir nota verdi, buna göre "1- İngiltere savaş karşısında tarafsızlığını ilan etmiş kendisinden yardım istenmemesini Osmanlı'ya bildirmiştir. 2- İngiltere Hindistan ile dünya ticaretinin güvenliği için gerekli olan Süveyş Kanalına hiçbir zarar verilmemesini istemiştir. 3- İngiltere İstanbul şehrinin şu anki sahibinden başkasına geçmesine kayıtsız kalamaz. 4- İstanbul ve (Çanakkale Boğazlarının bugünkü rejimi hiçbir şekilde değiştirilemez. Bu şartlara uyulduğu takdirde İngiltere tarafsızlığını sürdürür" (Armaoğlu, 1999: 517) denildi. Nihayet bir süre sonra Rusya Osmanlı ile Ayestefanos Antlaşması'nı imzaladı.

İngiltere, bu antlaşmayı siyasi ve ekonomik menfaatlerine aykırı buldu. Mart 1878'de İngiltere'nin İstanbul sefiri Layard İngiliz Başbakanı Lord Beaconsfield'e yazdığı mektupta bu konuda şöyle diyordu : "Eğer İngiltere Sultanı terk edecek olursa, Sultan aklını kaçırabilir, çok ciddi tehdit ve entrikalara maruz kalabilir. Bu arada olup bitenler ciddiyetle mütalaa edilmelidir. İngiltere'nin olduğu kadar diğer Avrupa devletlerinin de menfaatlerine aykırı olan Ayestefanos Antlaşması şayet mevcut şekliyle kabul edecek olursak o zaman biz Asya'daki

nüfuzumuzu kaybetmiş oluruz. Acaba İngilizler buna hazır mı? Eğer değilse Türkiye bize hala çok fazla yardımcı olabilir. Sultanı Asya'daki müttefikimiz olarak kabul ederek, vilayetlerinden hala elinde bulunanları bir arada tutmak bizim menfaatimize uygundur. İngiltere, Ayestefanos Antlaşması'nın şartlarından bazılarını değiştirmedikçe Avrupa'daki Türk İmparatorluğu tamamen yok edileceği gibi Asya'da ve neticede Afrika'da zayıflamasına sebep olacaktır..." (Armaoğlu, 1999: 518). Nitekim, İngiltere bu antlaşmayı tanımamış Berlin'de uluslararası bir konferans toplanmasını sağlayarak, Berlin Antlaşmasının yapılmasını başarmıştır.

İngiltere, Berlin Antlaşması'ndan sonra 1791'den bu yana sürdürdüğü Osmanlı topraklarının bütünlüğünü koruma siyasetini terk etmeye başlamıştır. Bunda Osmanlı Devleti'nin çok zayıflaması, artık dağılmasının önlenemez bir hal aldığına kanaat getirilmesi, mevcut politik dengeleri alt üst eden Almanya ve İtalya'nın güçlü devletler olarak ortaya çıkmaları etkili olmuştur. Zira Almanya, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde doğrudan bir sömürüyü ve sömürgeleştirmeyi amaçlayan ilk devlettir (Yerasimos, 1987: 289). Tabi ki, bu durum Osmanlı üzerindeki gerek İngiliz gerekse diğer Avrupa devletlerinin mevcut politikalarını değiştirmelerinde ve devletin nihai tasfiyesinin hızlandırılmasında etkili olmuştur.

19. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'nin çıkarları öncelikle Mezopotamya'da ve Basra Körfezi'nde yoğunlaşmıştı. İngiltere, çıkarlarını ancak bölgede eskiden beri süregelen ticari ve siyasi hâkimiyetini savunarak sağlayabilirdi. Kaldı ki bu artık çok da kolay değildi. 19. yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz ve Mısır için Fransa'yla mücadele eden İngiltere'nin karşısında şimdi daha güçlü bir düşman, Almanya vardı. Ancak Mehmet Ali Paşa isyanından beri bölgeye yerleşmek için alt yapı çalışmaları yapan İngiltere, Ortadoğu da Arap şeyhleri arasına sızmaya başladığı gibi Aden'i alarak da açılmasından itibaren önemi daha da artan Süveyş Kanalı'nı çoktan ablukaya almıştı. Diğer taraftan Berlin'de Osmanlı haklarını korumayı taahhüt ederek Kıbrıs'a yerleşen Ada İmparatorluğu, biraz sonra da Mısır'ı işgal ederek Hindistan yolunun önemli stratejik noktalarına konuşlanmayı başarmıştır.

İşte bu tarihlerden itibaren Osmanlı-İngiliz dostluğu tamamen kayboldu. Mısır'ın işgaliyle İslam dünyası önünde onurunun kırıldığını düşünen II. Abdülhamit (Öke, 1983: 38) bundan böyle İngiltere'ye karşı yoğun bir panislamist politika uygulamaya başladı. Vamberg'e göre "İslam'a tüm dikkatini veren tek Osmanlı padişahı" (Kürkçüoğlu, 1972:3) o idi. Diğer taraftan İngiltere ile bağları zayıflayan Osmanlı padişahı Almanya'ya yaklaşmaya ve ona yaslanarak dış politika üretmeye başladı. Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolu projesinin Almanlara verilmesi, Almanya'nın bölgedeki nüfuzunun artacağına bir işaret olduğu gibi biraz sonra Osmanlı Alman dostluğunun en üst seviyeye ulaşmasında da etkili oldu. Tabi ki bu süreç Almanya ile OrtaDoğuda büyük çıkarları olan İngiltere'yi karşı karşıya getirmiş oluyordu (Kürkçüoğlu, 1972:3).

İngiltere bu durumda büyük politik değişikliklere gitti. Rusya Osmanlı üzerindeki emellerinde kısmen serbest bırakılırken, Rusya'nın Balkanlarda ve Akdeniz'de etkin olmasını önleyecek set Osmanlı yerine, Romanya ve Bulgar

Prenslikleri olarak düşünüldü. Diğer taraftan ortak düşman Almanya'ya karşı Fransa ve Rusya ile yakınlaşma siyasetine girildi. Bütün bunlar karşılıklı bloklaşma sürecinin başladığını, Avrupa'nın kendi içerisinde yaşadığı bu soğuk savaşın, bütün insanlığı sarsacak büyük bir sıcak savaşa doğru dünyayı sürüklediğini gösteriyordu.

20. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere ısrarla Osmanlı'nın sınırlarını daraltan bir siyaset izledi. I. Dünya Savaşı yıllarında Doğu Anadolu'nun Ermenilere teslimi çabası, Alfred Rowlinson'un İstanbul'un dahi Türklerden alınması konusunu ortaya atması, Lord Curzon'nun Anadolu'da Yunan emellerinin gerçekleştirilmesi için uğraşması, Doğu Karadeniz'de Komnen İmparatorluğu'na açıktan destek verilmesi (Jaeschke, 1991: 57) hep bu siyasetin gereklerindendi.

## V. SONUÇ

Klasik dönem Osmanlı dış politikasının bütün teşkilat ve teşrifat usulleriyle gayrimüslim ülkelere karşı mesafeli olduğu görülür. Şüphesiz bu durum hemen hemen bütün İslam ve Türk İslam devletlerinde görülen resmi ideolojinin yarattığı geleneksel yapının açık bir tezahürüdür. Devletin yüzyıllar süren Batıya doğru genişleme siyaseti ile tezat gibi duran bu durum aslında o dönemde padişahın, dönemin dünyasına şekil verebilecek askeri ve siyasi güce sahip olması ile ilgilidir. Zira Padişah gittiği her yere oralarda ne olup bittiği ile ilgilenmeksizin iradesini peşinen kabul ettirebilmiştir.

18. yüzyıldan itibaren değişen ve gelişen dünyaya karşı Osmanlı Devleti aksi istikamette küçülen ve gerileyen bir tirende girmiştir. Maalesef ne Osmanlı dış politikası ne de onun yönlendirdiği Osmanlı modernleşmesi hızla akan bu zamana yetişememiş, devlet başta İngiltere olmak üzere sürekli Avrupalı devletlerin baskı ve müdahalelerine maruz kalmıştır. Denge siyaseti bir buluştan ziyade bir mecburiyetin sonucu olarak ortaya çıkarken, çoğunlukla İngiliz siyasetinin desteklediği kadarıyla başarılı olabilmektedir. İngiltere, Ortadoğu, Hindistan ve Rus İmparatorluğu topraklarına sokulmak için Osmanlı'yı bir kalkan olarak uzun süre kullanmış ancak Almanya'nın ortaya çıkışıyla da elde tutamayacağını anladığı Sultan'ı hemen gözden çıkarmıştır. Sultan II. Abdülhamit ise Osmanlı'nın sonlarına kadar sürecek, hatta Cumhuriyet Dönemi'nde de zaman zaman tezahür edecek olan yeni bir siyaset tarzı geliştirerek "Denge" yerine büyük bir devlete yaslanarak (o gün için Almanya'ya) dış politikalar üretme geleneğini başlatmıştır.

## NOTLAR

- [1] Sancak Usulü, şehzadelerin küçük yaşlardan itibaren, taşrada sancak beyi olarak görevlendirilmeleri geleneğidir. Böylece şehzadeler yanlarında bulunan değerli hocaları (Lala) eşliğinde devlet yönetiminde bilgi ve tecrübe sahibi olarak yetiştirilmişlerdir.
- [2] Osmanlı ikamet elçiliklerinin ilki 1793'te Londra'da kurulmuş Yusuf Agah Efendi bu göreve atanmış, bunu Paris Viyana, Berlin Büyükelçilikleri takip etmiştir.
- [3] Müttekabiliyet Esası(Karşılıklılık Esası), devletlerin karşılıklılık esasına göre eşit hak ve şartlarda antlaşmalar yapmalarıdır. Devletin İslami geleneklerine aykırı olduğu, bir Hristiyan devletler ile bu tarzda anlaşmalar yapılamayacağı gibi gerekçelerle zamanında uzun süre tartışmalara neden olmuştur. Yakınçağın zorunlu kıldığı bu dış politik anlayışla Osmanlının yaptığı ilk antlaşma 1789'da Prusya ile yapılan antlaşmadır.
- [4] David Urquhart, bir İngiliz diplomatı olup 1831 Kasımında İngiltere'nin İstanbul Büyük elçisi Stratford Canning'in yanında ateşe olarak görevlendirilmiştir. 22 Mart 1829 Tarihli Yunanistan raporu Türk-Yunan sınırının çizilmesinde etkili olmuş, 1847-1852 arasındaki İngiliz dış politikasına muhalif olmuş Osmanlı yanlısı bir siyaset izlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.
- [5] Bu sırada İngiltere ile Rusya arasındaki mücadele üç alanda cereyan etmektedir; Osmanlı İmparatorluğu, Kafkaslar ve Asya'da. İngiltere ile Fransa arasındaki rekabetin ana konusu ise Kuzey Afrika'dır. Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, age, s. 193-194.
- [6] Paris Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. Türkgeldi, 1987: 94-125. 1789'da Prusya ile yapılan antlaşmadır.

## KAYNAKÇA

- ALTUNDAĞ, Şinasi. (1988), *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyamı, Mısır Meselesi*, TTKYayınları, Ankara, 2. Baskı
- ARMAOĞLU, Fahir. (1999), *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTKYayınları, Ankara.
- ARSLAN, Ali. (1999), "Osmanlı'nın Genişleme Stratejileri" *Köprü Dergisi* (Ocak-Mart).
- BEYDILLI, Kemal. (1991), "Karadenin'in Kapalılığı Karşısında, Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü" *Belleten* C. LV, S. 214, 687 vd.
- CEVDET PAŞA. (1953), *Tezakir*, C.I, II, III, (haz. Cavid Baysun), TTKYayınları, Ankara.
- ÇATALTEPE, Sipahi. (1997), *19.Yüzyıl Başarlarında Avrupa Dengesi ve Nizamı Cedit Ordusu*, Göçebe Yay, İstanbul.
- ERİM, Nihat. (1953), *Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ank. Üniv. Hukuk Fak. Yayınları, Ankara.
- GİRGİN, Kemal. (1994), *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, TTK Yayınları, Ankara.
- HAZARD, Paul. (1994), *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, (çev. Erol Güngör), Ötüken Yayınları, İstanbul.

- ITZKOWITZ, Norman. (1997), *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, (çev. İsmet Özel), Şule Yayınları, İstanbul.
- İNALCIK, Halil. (1995), *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, TTK Yayınları, Ankara.
- JAESCHKE, Gotthard. (1991), *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, (çev. Cemal Köprülü), TTK Yayınları, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya. (1994), *Osmanlı Tarihi*, C. 5, TTK Yayınları, Ankara.
- KAYICI, Ziya. (1999), "Osmanlı Devletinde Dini Hoşgörü", *Köprü Dergisi* (Ocak-Mart), ss. 75–81.
- KENT, Marian. (1999), *Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler*, (çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KOCABAŞ, Süleyman. (1995), *Türkiye ve İngiltere*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- KURAN, Ercüment. (1988), *Avrupa'da Osmanlı ikamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve ilk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793–1821)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer. (1972), *Türkiye'nin Arap Orta doğusuna Karşı Politikası 1945–1970*, (Haz. Sevinç Bulat), Ank. Üniv. Siyasal bilgiler Fak. Yayınları, Ankara.
- LEWIS, Bernard. (1998), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara.
- MARDIN, Şerif. (1997), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1994), "15. 15I. yy. Resmi Osmanlı İdeolojisi ve Muhalefet Problemi", XI. TT Kongresi, 5–9 Eylül 1990 Kongreye sunulan Bildiriler, C. III, TTK Yayınları, Ankara, ss. 1201–1243
- ORTAYLI, İlber. (1995), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.
- (1998), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÖKE, Mim Kemal. (1983), *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vamberger'in Gizli raporlarında II. Abdülhamit ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- PAMUK, Şevket. (1994), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- POOL, Stanley Lane. (1959), *Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları*, (çev. Can Yücel), İş Bankası Yayınları, Ankara.
- SAİD, Edvard. (1991), *Oryantalizm*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.
- SAYDAM, Abdullah. (1995), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ofset Matba, Trabzon.
- SOYSAL, İsmail. (1989), "Fransız Devrimi'nin Türk Dış Politikasına Etkileri" Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu, TTK Yayınları, Ankara: 183–190
- ŞAKİROĞLU, H. Mahmut. (1983), "1503 Tarihli Türk-Venedik Anlaşması" VIII. TT Kong. 11–15 Ekim 1976, Kongreye sunulan bildiriler, C III, TTK Yayınları, Ankara; 1559–1570
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat. (1987), *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), TTK Yayınları, Ankara.
- UZUN ÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C.II, Ankara 1994
- YALÇINKAYA, Alaaddin. (1998), "Sir Robert Liston'un İstanbul Büyükelçiliği (1794–1795) ve Osmanlı Devleti Hakkında Görüşleri", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul.
- ZÜRCHER, Erik Jan. (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev. Yasemin Gönen) İletişim Yayınları, İstanbul.